

Review
Рецензии и анотации

РАЗЛИЧНИТЕ ЛИЦА НА „НАРОДНИЯ СЪД“ THE DIFFERENT FACES OF THE “PEOPLE’S COURT”

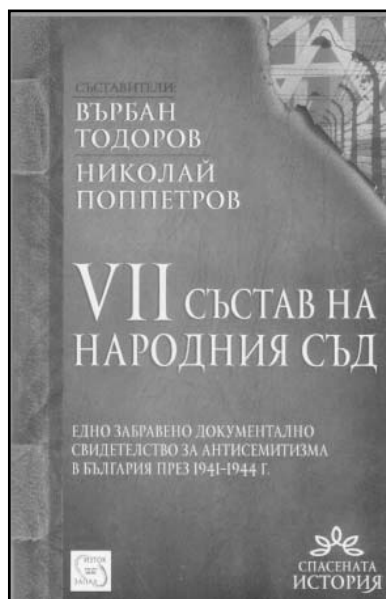
Искра Баева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Върбан Тодоров, Николай Поппетров „VII състав на Народния съд. Едно забравено документално свидетелство за антисемитизма в България през 1941 – 1944 г.“. Изток – Запад, С., 2013, ISBN 610152172-3.

Varban Todorov, Nikolay Poppetrov. “7th Staff of People’s Courth. A Forgotten Documentary Evidence for the Anti-Semitism in Bulgaria of 1941–1944”

Темата за т.нар. Народен съд беше особено популярна в началото на прехода. През 90-те години с нея се занимаваха множество публикации, книги, документални филми, а по-късно дори и игрални филми. За да подчертая тенденцията и особеното място на тази документална книга, ще цитирам някои от по-старите публикации: Поля Мешкова и Диню Шарланов „Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд“ (1994); Петър Семерджиев „Народният съд в България 1944 – 1945“ (1998); Васил Василев „Нищо измислено, нищо случайно. Народният съд... някъде в България“ (1999). Но с тях, както и с някои по-малки, които се опитват да осмислят явлението от по-широка международна или сравнителна гледна точка, се изчерпва интересът към тази особена следовенна проблематика. Докато преди 1989 г.

т.нар. Народен съд беше представян като справедливо възмездие, политическото махало след тази повратна година бързо го превърна в най-ярък пример за репресиите, стоварили се върху целия политически, икономически и културен елит на българската държава отпреди 9 септември 1944 г. Точно тази полярна интерпретация, както и подозираните зад нея финансово-икономически мотиви за отмяната на присъдите, извадиха за дълго време проблема с т.нар. Народен съд извън интересите на сериозните историци изследователи. Докато не се появи тази книга, при това документална, която проблематизира от нов ъгъл случилото се непосредствено след поредната голяма промяна в България в края на Втората световна война. Обширните, макар и малко на брой документи в нея: обвинителният акт, обвинителните речи, мотивите и присъдите на VII състав на Народния съд, предизвикват много размисли, въпроси и ни карат да погледнем с нови очи на този епизод от миналото.

За навременността и необходимостта от издаването на тази книга говорят видими и не толкова видими факти. Видимите са съвпадението на издаването с тържественото отбелязване на 70-годишнината от спасяването на българските евреи, което с основание не премина без спорове и понякога противоположни интерпретации на събитията: спасение, оцеляване, самоспасение и т.н. Не толкова видимите обстоятелства бяха привнесени отвън, от Стивън Сейдж – историк към Музея на Холокоста във Вашингтон. Неговата теза е, че Седмият състав на Народния съд е първият в света процес за Холокоста – факт, с който България трябва да се гордее, а не да подценява. Мотивацията му, изразена по време на посещението му в България през октомври – ноември 2012 г., звучи така: *„Това е първият процес за Холокоста в историята. Представлява невероятно хранилище за информация. Имаме не само свидетелствата по процеса, изречени в съда, но и подкрепящи свидетелствата документи. Също и предпроцесуалните показания, депозирани от свидетелите. Именно въз основа на тях прокурорите извеждат въпросите си. Към това се прибавят и показанията на обвинените заедно с материалите на защитата. В това смайващо хранилище на информация имаме повече от една страна от историята на всеки обвиняем. Получаваме не един, а много различни аспекти на случилото се“* (Български хелзинкски комитет, сп. „Обектив“, 31 октомври 2012 г.).

Въпросът е защо някой отвън трябва да дойде и да ни каже, че сме първи в някаква положителна посока, и дори да се изненада, че не подчертаваме това свое първенство там, където му е мястото – в изложбата за спасяването на българските евреи, обиколила много страни и достигнала до САЩ? Отговорът на този въпрос не е труден, тъй като отново е свързан с политиката. Още когато Стивън Сейдж зададе въпроса си защо пренебрегваме първия процес срещу атнисемитите, с който можем да се гордеем (на международната конференция в СУ „Св. Климент Охридски“ на 3 ноември 2012 г.), беше даден

отговор от Димитър Михайлов – представител на тогавашния министър на външните работи Николай Младенов: *„Впечатлен съм от вашия коментар относно съд № 7, но като цяло тези дела, които започват към януари 1945 г., не са напълно справедливи. Те използват повече технологията от 1937 г.“* (Евреите в Източна Европа и Съветския съюз в годините на Втората световна война и Студената война (1939 – 1989) УИ „Св. Кл. Охридски“, 2013, с. 175). С други думи, официалният представител на българското правителство изрази характерната за политиките гледна точка, че едно събитие може да бъде само добро или само лошо, но не и съчетание между добро и лошо, както всъщност е и в живота, и в историята.

Но да се върна към книгата. Какво представлява тя? Внушителен том, наброяващ 460 страници, огромната част от които са документите на обвинението – речите на обвинителите, мотивите за обвинението и присъдата (от 41 до 460 с.). Все пак не трябва да се подценяват и другите части от книгата – тя започва с обширна въвеждаща част, наречена скромно „Предговор“, на двамата съставители Върбан Тодоров и Николай Поппетров, а към края има вметната кола, съдържаща няколко десетки снимки, факсимилета от документи, вестникарски и други публикации, които придават допълнителна автентичност на и без това документалната книга. Всички тези елементи говорят за сериозния професионален подход при издаването на документи, което изглежда естествено, като се има предвид, че Върбан Тодоров работи в Държавната агенция „Архиви“, а Николай Поппетров вече е издавал солидни документални сборници („Социално наляво, национализмът – напред“. Програмни и организационни документи на български авторитаристки националистически формации. С., ИК „Гутенберг“, 2009).

Въпреки че съм особено изкушена от документите, ще започна анализа на книгата с авторския текст на двамата съставители. Известна истина е, че документът сам по себе си може да се превърне в лъжовен ориентир, че с документите лесно и опасно може да се злоупотребява. Затова е важно и дори задължително документалният масив да бъде поставен в контекста на времето, в логичната редица на другите документи от епохата, контекста на съпровождащите събития и политическата конюнктура. Това е задачата на професионалните историци, а в случая на съставителите.

Двамата съавтори са очертали рамката на събитието и са направили нещо повече: проследили са споровете около двата най-важни проблема – първият е за общото отношение на държавата и обществото към евреите, а вторият е за т.нар. Народен съд. Първото обстоятелство, върху което са обърнали внимание, е острата необходимост да се обсъждат проблемите на национализма, антисемитизма, желанието за възмездие за жертвите и лишенията в края на Втората световна война в атмосферата на военен сблъсък между две коренно различни концепции и на българска почва. Второто е употребата и злоупотре-

бата с темата за преследването/спасяването на българските евреи в следвоенните години – от една страна, от Тодор Живков пред ООН през 70-те и 80-те години, от друга, от политиките от годините на прехода (за цар Борис III като спасител). Мимоходом е дискутиран и разразилият се днес с нова сила спор за отговорността/неотговорността/безотговорността на българската държава за унищожаването на евреите от присъединените земи.

С пълно основание най-голямо място в предговора двамата съставители са отделили на историята на българския антисемитизъм преди и по време на Втората световна война, който е хранителната среда за лесното прилагане на националсоциалистическата репресивна антисемитска политика в България. Добросъвестно е проследено възникването и прилагането на антисемитското законодателство в България и подкрепата, която получава от повечето по-късни спасители на евреите. А може би най-силната страна на тази част от предговора е запознаването на съвременните българи с профашистките и антисемитските организации в Третото българско царство, защото днес в хода на пренаписването на историята тяхната идеология често е представяна като чист български патриотизъм. Благодарение на предговора на книгата отговорността за държавноорганизирания български антисемитизъм става достатъчно ясна, а фактът, че споровете продължават, говори по-скоро за продължаващото въздействие на политическия императив върху българското общество.

Що се отнася до публикуваните документи, първо, което прави впечатление, е, че те са малка част от общия документален масив. Това е естествено, защото става дума за архив от 8000 страници съдебни протоколи, които едва ли някое издателство днес би се съгласило да публикува. Това обаче повишава значението на подбора на документите. Съставителите са избрали принципа да публикуват само онези документи, които дават представа за характера на политиката на държавата към българските евреи. Какво се е получило?

Публикуван е „Обвинителният акт“, който наред с емоционално-историческо-политическите отклонения проследява прецизно раждането на антисемитското законодателство (45 – 48) и поименно изброява 64 лица, отговорни за преследването на евреите (50 – 57). Доста по-разнообразни в изразните средства и при мотивацията си са речите на обвинителите Борис Бъров (67 – 131), Манчо Рахамимов (131 – 236), Славчо Стоилов (237 – 256) и Ели Барух (256 – 296). Те съдържат богата информация и многобройни данни за приноса на евреите в световната и българската наука, култура и успехи, проследяват създаването и развитието на антисемитското движение и организации по света и в България, идеологията на антисемитизма, цитирани са изцяло или отчасти много документи като дневника на Филов, изказвания на цар Борис III, на Комисарството по еврейските въпроси, правилници на трудовите и концентрационните лагери, данни за убитите във войните за обединение на България евреи (между които заслужава да се отбележат 31 офицери и 51 подофицери).

Сами по себе си речите на обвинителите са изключително интересно четиво, и то не само защото илюстрират духа на първите месеци и години след голямата промяна, осъществена в България на 9 септември 1944 г., а и заради високата си познавателна стойност. Същото може да се каже и за мотивите към присъдите (297 – 448) – там може да се открие освен общата и индивидуална информация за дейността на всеки от подсъдимите поотделно.

Един от най-любопитните и предизвикващ размишления документи е присъдата, произнесена на 2 април 1945 г. (449 – 460). Тази присъда поставя въпроси от рода на тези: дали наистина т.нар. Народен съд е само опит за политически репресии, дали той не отговаря на юридическите принципи на съдебния процес, дали не е имало никакво значение какво е било казано в защита на обвиняемите, тъй като присъдите са били определени предварително по политически причини?

За какво всъщност говорят присъдите на VII състав? Издадени са само две смъртни присъди (на Александър Белев и на Кирил Далкалъчев), но и в двата случая те са задочни, на хора, които вече са в неизвестност. Съдиите очевидно са се вслушали в често противоречивите показания на 333-мата свидетели (огромната част от които са български евреи) и оправдава 26 от обвиняемите, а немалък брой от осъдените на различни срокове затвор са обявени за невинни по някои от обвиненията. С други думи, предлаганият на читателите документален сборник е обърнат към онези, които са изкушени не просто от четива за величието на българското минало, а които искат да знаят сложната истина за нашата история. Този документален том за пореден път демонстрира старата истина, че повечето исторически събития са сложни и многопластови, че и т.нар. Народен съд не бива да бъде третиран еднозначно – само като справедливо възмездие или като съдебно престъпление. Документите от VII състав на Народния съд показват, че българските опити за търсене на съдебна отговорност за миналото, характерен за цяла Европа в края на Втората световна война, са били съпроводени с истини и лъжи, с човечност и безчовечие, но че всички те са част от общата ни история.

✉ **Prof. Dr. Iskra Baeva**
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: iskrabaeva@yahoo.com